

ЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ГАННИ АРЕНДТ

У статті аналізується проблематика етичних уявлень тоталітаризму в межах філософських напрацювань Ганни Арендт. Розглядаються умови для формування тотальної держави та значення в цьому процесі як суспільства загалом, так і окремого індивіда, а також особливості тоталітарних трансформацій останніх і їхньої взаємодії з режимом на різних етапах функціонування тотальної держави. На думку Ганни Арендт, тоталітаризм є системою масового терору, що розгортається у XX столітті в умовах руйнування політичного простору й людської взаємодії, відчуження людини від політичного життя шляхом поступової зміни усталених уявлень про мораль та етичних норм, перетворення суспільства на «атомізованих» індивідів. Досліджуючи проблему виникнення тоталітаризму, Ганна Арендт звертається до антропологічної площини, де досліджує шлях, яким у публічну сферу входить насильство, а політика з дії перетворюється на інструмент досягнення визначених цілей та обслуговування приватного інтересу. Також на прикладі Адольфа Аїхмана Ганна Арендт аналізує феномен «банальності зла», що криється у підвалинах так званого «добропорядного суспільства», яке легко стає зброєю тоталітаризму разом з «низовими виконавцями наказів», дії яких, на думку мислительки, повинні оцінюватись як дії саме людини, а не як інструмента для виконання певних функцій. У даному дослідженні окреслюються також сфери етичного, а саме площини індивідуальної та суспільної моралі, де існує поділ на особисту і політичну відповідальність. До цього розгляду додається ще й поняття «колективної провини». Встановлюється, що з філософсько-антропологічного погляду головною умовою для повторення тоталітаризму є відчуження індивіда від політичного життя, зведення людської взаємодії до функціональних контактів у економічній сфері, а також руйнування соціальних зв'язків із сім'єю та друзями. Досліджується також проблематика існування можливостей для запобігання повторенню тоталітаризму, які містяться саме в етичній площині. Це, по-перше, здатність до судження й мислення, які створюють особисті принципи. По-друге ж – наявність публічної сфери, яка передбачає можливості для вільної дії в публічному просторі, що актуалізує питання моральності та моральних принципів.

Ключові слова: етика, тоталітаризм, банальність зла, Ганна Арендт.

Осмислення тоталітарного минулого залишається сьогодні однією з *актуальних* і доволі поширених тем як у царині гуманітарних наук, так і в суспільно-політичному середовищі, навіть не дивлячись на кількість наявних фундаментальних досліджень феномену тоталітаризму періоду другої половини XX ст., передусім у західних країнах. В українському контексті дослідження сутності тоталітаризму, його історії та спадку також зберігають свою високу актуальність, адже наша країна все ще знаходиться в процесі переосмислення свого трагічного минулого, і особливо минулого, пов'язаного з Другою світовою війною, коли українські землі стали ареною жорстокої боротьби двох тоталітарних режимів.

Спадок тоталітаризму дається сьогодні взнаки майже в усіх пострадянських країнах, втілюючись у вигляді проблем у сферах державного будівництва, міжнаціональних відносин та історичної пам'яті. Не можна стверджувати, що навіть сьогодні, в умовах євроінтеграційних процесів, українське суспільство позбулось цього негативного спадку тоталітаризму, бо досить велика кількість проблем, породжених багаторічним свавіллям «тотальної держави», не може знайти свого рішення ані в державних інституціях, ані в суспільстві. Особливо гострою в Україні є проблема примирення, що пов'язана з тривалим

переосмисленням подій періоду Другої світової війни, а саме її українського виміру. Доречним є вивчення та використання західного досвіду поводження з «важким» минулим. Не втрачає також актуальності небезпека повторення «тотальної держави» у майбутньому або «рецидиви» її окремих аспектів.

Дослідити проблематику тоталітаризму та надати свої міркування щодо неї спромоглася західна філософська думка, почавши процес осмислення нацистської форми тоталітаризму вже з другої половини 1940-х років. Особливих успіхів у дослідженні феномену тоталітаризму досягла Ганна Арендт, для якої зазначена проблема стала однією з центральних. Ця німецько-американська мислителька прагнула зрозуміти природу, механізми дії, проаналізувати наслідки і, що важливо, окреслити шляхи запобігання тоталітаризму. Арендт звертається до дослідження цього феномена в багатьох своїх працях. Вона вивчала багатоаспектну проблематику тоталітаризму з політичних, етичних і філософсько-антропологічних поглядів і була першою, хто досліджував даний політичний феномен у цілості цих ракурсів розгляду [Арендт, 1996].

Для нашого дослідження важливою є проблематика етичного, мораль і людські відносини в умовах зародку та розквіту «тотальної держави», бо саме криза етичності та подальша підміна моральних цінностей тоталітарною системою створила умови для створення великих злочинів, негативні наслідки яких відчуваються й сьогодні. У різні часи до проблематики тоталітаризму зверталися у своїх працях такі мислителі, як Т. Адорно [Адорно, 2012], К. Поппер [Поппер, 1994], К. Шмітт [Шмітт, 1992, с. 37–67], Ф. фон Гаск [Хайек, 2010], С. Жижек [Жижек, 1999] та інші. Проте ці дослідження тоталітаризму мають менш фундаментальний характер, ніж праці Г. Арендт, у яких вона аналізує всю систему тоталітарного світосприйняття.

Мета даного дослідження – проаналізувати етичні уявлення тоталітаризму в політичній філософії Ганни Арендт. *Об'єктом* дослідження є тоталітарне суспільство. *Предметом* – гуманітарна рефлексія тоталітаризму в політичній філософії Ганни Арендт.

Отже, насамперед зазначимо, що термін «тоталітаризм» увійшов до наукового дискурсу в 1930-ті роки, коли К. Шмітт [Шмітт, 1992, с. 37–67] представив ідею «тотальної держави», тобто держави, у якій відбувається своєрідне «злиття» власне держави та суспільства. К. Поппер [Поппер, 1994], працюючи над книгою «Відкрите суспільство і його вороги», активно використовував термін «тоталітаризм» для позначення ідеї тотальної держави в історичному процесі, починаючи з часів Античності. Говорячи про використання цього терміну до початку Другої світової війни, можна зазначити, що тоталітарними називали диктатури в Німеччині, Італії та СРСР. І саме Ганна Арендт підкреслювала свого часу, що загальна особливість літератури з вивчення тоталітаризму полягає в тому, що дуже ранні спроби сучасників написати його «історію» були приречені на невдачу внаслідок відсутності надійних джерел, а також внаслідок надмірної емоційності авторів, що суперечить академічним стандартам досліджень [Арендт, 1996, с. 479–482].

Водночас особливість підходу самої Ганни Арендт полягає в докладному історичному огляді джерел тоталітаризму, і починає вона з вивчення аспектів, які у майбутньому стануть символами тоталітаризму. Це, по-перше, антисемітизм, що поширювався у XIX столітті та був обумовлений руйнуванням старого європейського порядку, який полягав у більш-менш мирному співіснуванні євреїв з європейськими народами. По-друге, вона розглянула занепад національної держави внаслідок імперіалістичних тенденцій у провідних європейських країнах. По-третє, Арендт звернула увагу на поширення в колоніях практик домінування європейців: практик, які виправдовувалися у відповідних теоріях расизму. По-четверте, нею досліджувався феномен появи «надлишкових» («зайвих») людей, відчужених від суспільного життя внаслідок соціальних і політичних катаклізмів першої чверті XX століття. Саме «зайві» люди починали сприйматися як винуватці таких проблем, як економічні кризи, бідність, безробіття тощо. «Зайвість» (чи «інакшість») будувалася та приписувалася широким колам європейських суспільств на основі національності, релігії, соціального стану. Саме

«зайвість» стала аргументом «тотальної держави» на користь руху до подальшої ворожості та насилля, що призвело згодом до масових вбивств та етнічного геноциду, які за кількістю жертв не мали прецедентів у історії людства [Арендт, 1996].

Досліджуючи процеси появи так званих «зайвих» людей в історії ще задовго до такої трагедії, як Голокост, Арендт все ж таки приділяє значну увагу дослідженню саме феномену антисемітизму, який був однією з підвалин нацистського тоталітаризму, коли єврейська спільнота Європи стала жертвою безпрецедентного на той час етнічного геноциду. Євреї стали класичними «зайвими» людьми у тогочасній Німеччині, «призначеними винуватцями» негараздів титульної нації [Bernstein, 1996, pp. 64–68].

Ганна Арендт додає також термін «натовп», що складається з осколків різних класів і виникає в результаті соціально-політичних катаклізмів (революцій, повстань тощо). Характерними рисами натовпу Арендт називає організованість і сліпу віру в культу. «Натовп», який фактично є десоціалізованою людською масою, уміло скеровується вождями та трансформується в силу, яка в реаліях тоталітарного ладу стає носієм «волі народу». «Натовп», являючи собою рештки різних класів, знаходиться, отже, поза межами соціальних зв'язків і фактичного політичного представництва [Арендт, 1996, с. 215–218].

Іншою категорією «зайвих людей» стали маси. Це феномен вже ХХ століття, хоча передумови для його появи були закладені в традиційних підвалинах буржуазного суспільства, які помірковано критикує Арендт. Вона вказує на зорієнтованість людини на успіх в умовах безжальної конкуренції, за якої цивільні обов'язки і відповідальність стали вважатися марною тратою часу. Одним з наслідків перетворення громадянської взаємодії на тягар стає формування індивідуалізованого байдужого суспільства, де жорстко привалює власний інтерес всупереч інтересу суспільному [Арендт, 1996, с. 409–412].

У Німеччині 1920-х років масу утворили люди, які після поразки в Першій світовій війні, зважаючи на економічний крах та політичну апатію, виявилися не в змозі об'єднатися у впливову організацію за інтересами, яка б мала чітке демократичне спрямування. Однак виявилось, що всі наявні суспільні інституції (як, наприклад, профспілки) недооцінили загрозу націонал-соціалізму або ж не мали дієвих можливостей перешкоджати нацистам захоплювати владу [Stewart, pp. 45–49].

Втрата звичних соціальних зв'язків, байдужість до громадянських прав і обов'язків зробили маси чутливими до впливу на них вождя. Вимагаючи від атомізованих індивідів безумовної, необмеженої і незмінної відданості, тоталітарний володар створив з них, по суті, масову організацію – «тоталітарний рух». Ставши більшістю в демократичній країні, маси сприяли встановленню диктатури, а потім і тоталітаризму, і в такий спосіб знищили основи демократії. [Арендт, 1996, с. 418–423].

Сутністю тоталітаризму є терор – застосування насильства без очевидної мети й системи, навіть всупереч економічній вигоді. Насильство застосовувалося до невинних людей і обумовлювало повну пасивність та апатію, які паралізували маси. Для встановлення тоталітарного режиму терор використовувався як інструмент ідеології. А вже на останній стадії розвитку тоталітаризму він став формою правління. «Терор використовувався не як засіб знищення і залякування противника, а як інструмент управління абсолютно покірними масами людей» [Арендт, 1996, с. 39]. Терор, отже, робить людину як залежною від системи, так і водночас непотрібною для неї, бо виконавці злочинних наказів часто ставали на місце своїх жертв і знищувались.

Тоталітарні системи були організовані таким чином, що провідник, ототожнюючи себе з системою і ставлячи себе на позицію її «голосу», брав на себе тотальну відповідальність за все, що творилося від його імені. Розмірковуючи про Гітлера і Сталіна як тоталітарних вождів, Арендт зазначає, що обидва вони сформувалися в рамках натовпу та створили тоталітарні системи, зумівши згуртувати маси в колективне ціле за допомогою пропаганди. В умовах політичної байдужості мас вождь взяв на себе відповідальність за те, що відбувається, звільнивши від неї маси. Отже, Арендт фактично окреслює проблему взаємовідносин тоталітарного володаря, що видає накази, та тих, хто виконує ці накази

(так звані «рядові виконавці»). Звідси випливає дискусія про проблему вини тих, хто виконував злочинні розпорядження [Арендт, 1996, с. 525–528].

На даному етапі можна зробити висновок, що тоталітаризм – це система масового терору, що формується в умовах руйнування політичного простору людської взаємодії при забезпеченні пропаганди та ідеологічної обробки мас відчужених, атомізованих індивідів. Тоталітаризм знищує людські якості, перетворює особистість на «гвинтик» злочинної державної системи, запускає систему абсолютного зла. Він кидає виклик людському способу життя взагалі, активуючи сили, до цього моменту невідомі в публічному просторі, ставить під загрозу безпечне існування людини на Землі.

Досліджуючи проблему виникнення тоталітаризму, Арендт звертається до антропологічної площини. Вона досліджує шлях, яким в публічну сферу входить насильство, а політика з дії перетворюється на інструмент досягнення визначених цілей та обслуговування приватного інтересу. Арендт показує наростання відчуженості людини від політичного життя. Відчужені, політично неактивні індивіди – це саме ті маси, які в умовах руйнування класової структури суспільства сприяють встановлення тоталітаризму. Тоталітаризм став можливим внаслідок зведення життя людини до відчуженої праці, а міжлюдських відносин до функціональної взаємодії виробників і власників товару, де товаром стає робоча сила, а також внаслідок зникнення духу публічності, людської взаємодії у просторі, який з політичного перетворюється на соціальний. І одним з найголовніших завдань тоталітарної системи на етапі її закріплення в суспільстві є зміна усталених уявлень про мораль [Арендт, 1996, с. 522–525].

Ганна Арендт вказує на існування різних рівнів моралі. Перший, елементарний рівень – це етикет, тобто прийняті в суспільстві норми й правила поведінки в повсякденних ситуаціях. Ця система індивідуальної поведінки сприймається людьми автоматично, некритично. Саме некритичність лежить в основі повсюдного прийняття «нового порядку» Гітлера «добропорядним суспільством», а саме тими, хто беззастережно дотримується прийнятих моральних норм. Арендт зазначає, що за умов різкої зміни норм у «добропорядного суспільства» залишається тільки ця звичка «триматися норм». І з тим самим зав'язанням, з яким німецькі громадяни дотримувалися традиційних правил, вони стали слідувати нормам «нового порядку» Гітлера. Після повалення гітлерівського режиму ті ж люди, які раніше повірили в «новий порядок», повернулися до колишньої системи цінностей. Дієвість моралі рівня етикету повною мірою проявилася в «ситуації Аїхмана» [Арендт, 2008].

1960 року розвідка Ізраїлю затримала колишнього нацистського високопосадовця А. Аїхмана, який керував відділом з «остаточного вирішення єврейського питання». Поставши перед судом, він наполегливо відстоював свою позицію, виправдовуючи себе тим, що був законослухняним громадянином, який виконував свій обов'язок і підкорювався не тільки наказам, але й закону. На відміну від обвинувачення та ЗМІ, які усіяко демонізували Аїхмана та представляли його психопатом, який відправив на смерть мільйони невинних жертв, Арендт побачила в ньому кричущу «нормальність», що підтверджувалось психіатрами й навіть адвокатом обвинуваченого. Вона зазначає, що ніхто з присутніх на суді не міг прийняти очевидний факт, що лежить на поверхні відповідей щодо Аїхмана: «... звичайна, “нормальна” людина – не недоумкуватий, не цинічний і не жертва пропаганди – виявилася абсолютно нездатною відрізнити добро від зла» [Арендт, 2008, с. 49].

Йдеться про пересічну людину, яка шляхом своєї законослухняності й «громадянської порядності» зайняла значну посаду в системі влади тоталітарного режиму та чесно виконувала свої обов'язки. Отже, саме законодавчий дозвіл на фактичний злочин є одним з уроків Голокосту, бо людина, яка просто виконує закон, може легко стати фактичним злочинцем або співучасником злочинних дій [Bernstein, 1996, pp. 29–32].

Саме у книзі «Аїхман у Єрусалимі» [Арендт, 2008], витриманої у жанрі репортажу із залу суду над Аїхманом, Арендт вводить формулювання «банальність зла», ніде в тексті

його не пояснюючи, але водночас виносячи це словосполучення у назву книги. Зрозуміло, що весь зміст книги покликаний свідчити на користь того, що вона надає читачам звіт про банальність зла. У своїх пізніх роботах Ганна Арендт повертається до формулювання «банальність зла» і прагне прояснити його для своїх читачів, наголошуючи, що це може бути феноменом гігантських за своїми масштабами злочинів, які неможливо пояснити жодною психічною патологією чи ідеологічними переконаннями людей, що їх вчиняли.

«Банальність зла» криється в непомітній для «добропорядного суспільства» підміні моральних засад, що стали буденними і сприймалися некритично. Вимога чинити злочин не з'явилася несподівано. Вона викристалізувалася непомітно в процесі постійного угодовства мас з розпорядженнями вождя, які він давав функціонерам системи, а ті, зі свого боку, самі, будучи частиною добропорядного суспільства, поширювали цю настанову серед обивателів. Отже, сприймаючи злочинні розпорядження як «менше зло», кожна людина робить зло прийнятним. Поклавши відповідальність на вождя і систему, зло в повсякденному житті, як стверджувала Арендт, робили звичайні люди: «Проблема з Аїхманом полягала саме в тому, що таких, як він, було багато, і багато хто не були ані збоченцями, ані садистами – вони були та є жахливо й страхотливо нормальними. З погляду наших юридичних інститутів і наших норм юридичної моралі ця нормальність була страшнішою, ніж всі звірства, разом узяті, оскільки вона передбачала <...>, – що цей новий тип злочинця, який насправді є “ворогом людства”, здійснює свої злочини за таких обставин, що він практично не може знати або відчувати, що чинить неправильно» [Арендт, 2008, с. 411].

Арендт також розмірковує про загрозу повернення тоталітаризму в сучасному світі та шляхи запобігання цьому. Вона неодноразово підкреслювала причини, які роблять нові тоталітарні ідеї можливими, ба навіть більше – досить простими, до того ж механізми застосування яких є вже відпрацьованими. Неукоріненість людських мас стає досить спокусливим способом вирішення наявних проблем. Вона вважає, що тоталітарні ідеї та рішення можуть спокійно пережити падіння тоталітарних режимів, перетворившись на сильну спокусу, яка буде відновлюватися кожного разу, коли буде здаватися, що пом'якшити політичні й соціальні проблеми, або послабити економічні негаразди методом, що є гідним людини та людяності, неможливо. У цьому плані суттєву увагу Арендт приділяє питанню політики. Протиставляючи політику етиці як форму ціннісно-нормативної регуляції, Арендт фактично окреслює сфери індивідуальної і суспільної моралі. Також простір публічної політики стає для Арендт універсальною моделлю публічності, звернення до якої навіть сьогодні може забезпечити потребу жити з іншими і для інших у спільному світі, а також облаштовувати його для себе й майбутніх поколінь [Арендт, 1996, с. 602–608].

Арендт також розрізняє особисту і політичну відповідальність. Політична відповідальність – це базовий принцип політичного життя, який передбачає наявність хоча б мінімальної влади в руках тих, хто заводить про неї мову. Політична відповідальність означає наступність влади. Однак Арендт застерігає від того, щоб надавати їй моральне або правове навантаження. Моральна відповідальність – це завжди особиста відповідальність, і саме вона актуалізується при розгляді питань, пов'язаних з проблемою тоталітаризму. Арендт наполягає на тому, що активна підтримка тоталітарного режиму, так само, як і пасивне дотримання його норм, повинні оцінюватися з погляду саме особистої відповідальності [Bernstein, 1996, pp. 56–59].

Заслуговує на увагу й поняття колективної відповідальності, а також схоже з ним поняття колективної провини, адже вони є занадто розмитими і тому дають можливість дійсно винним уникнути відповідальності. Арендт заявляє про це у світлі поширення в повоєнні роки практики покаяння в середовищі молодих німців, які не мали відношення до злочинів нацизму. Єдино відчутним результатом цієї практики стало «обілення» тих, хто дійсно скоював злочини в рамках тоталітарної системи. Арендт зазначає, що судити треба людей, які вважали себе «гвинтиками» і «шестернями», без оглядки на закон і накази, які

суперечать людській природі та облаштуванню людського співжиття. Звичайний аргумент обвинувачених: «Якби я відмовився це робити, це зробив би хтось інший», Арендт категорично відкидає. Людина несе особисту відповідальність за свої дії, тому аналогічні дії інших в подібних обставинах не виправдовують кожної конкретної людини. [Арендт, 2008, с. 57–62]

На нашу думку, велике значення судового процесу над Аїхманом, навіть з урахуванням всієї критики щодо упущень і недоробок в організації та проведенні процесу, полягає в можливості оцінки дії конкретної людини та міри її відповідальності за скоєні злочини, а також у демонстрації того, що відповідачу не вдається сховатися за фразами про те, що він лише виконував розпорядження і слідував посадовим інструкціям. Коли виноситься судження з приводу людини, що знаходиться при виконанні посадових повноважень, то його слід оцінювати саме як людину, а не як функцію, тому що в будь-якому разі посадова особа ніколи не перестає бути людиною.

У зв'язку з цим Арендт також ставить питання про те, чи має право судити таких людей той, хто сам ніколи не перебував у тоталітарних умовах? І мислителька стверджує: мислити – означає судити самостійно. Тож судження – це здатність людини давати оцінку тому, що відбувається, раціонально, не піддаючись емоціям або егоїстичним інтересам, не спираючись на правила й стандарти. Судження створює свої власні принципи, наявність яких і дає можливість нам судити про питання моралі. Коли людина стикається з безпрецедентними проблемами, такими, наприклад, як колапс існуючих норм моралі, то вона однаково лишається здатною мислити, судити самостійно, вона тільки повинна активувати в собі ці здібності. Мислення, здатність судження – це ті важливі речі, які кожен має в своєму розпорядженні як учасник колективної взаємодії. І саме це може запобігти повторенню тоталітаризму. [Арендт, 2008, с. 157–161]

Підбиваючи підсумки свого розгляду тоталітаризму, Ганна Арендт підкреслює, що це є явищем саме ХХ століття, тому вона категорично відмовляється шукати його витoki в ранній філософії. Дистанціюючись від розробок К. Поппера [Поппер, 1994], Арендт констатувала: поки вчений шукає коріння тоталітаризму в історії західної філософії, всіх влаштовує академічність його викладу, але щойно він починає аналізувати підстави й безпосередні прояви тоталітаризму, не ховаючись за філософськими евфемізмами, його починають звинувачувати у вульгарності, відсутності необхідної витонченості в інтерпретації подій і, відповідно, некоректності висновків.

Отже, варто розуміти й пам'ятати, що у політичному сенсі тоталітаризм – це система масового терору, що формується в умовах руйнування публічного простору людської взаємодії та при підтримці пропаганди й ідеологічної обробки мас, які складаються з «атомізованих» індивідів. Розглядаючи цю проблему з філософсько-антропологічних поглядів, можна стверджувати, що головною умовою для повторення тоталітаризму є відчуження індивіда від політичного життя, зведення людської взаємодії до функціональних контактів в економічній сфері, а також руйнування соціальних зв'язків з родиною і друзями. Тоталітаризм знищує людські якості, перетворюючи індивіда на «гвинтик» гігантської системи влади за допомогою складної процедури підміни сенсів та зняття з нього відповідальності. Саме безапеляційне сприйняття вимог, підкорення злочинним наказам робить зло не тільки прийнятним але й буденним, внаслідок чого непомітно для себе людина легко стає співучасником масштабних злочинів. Як переконливо демонструє Ганна Арендт, велике значення в питанні недопущення рецидивів «тотальної держави» має публічна сфера, де людина у взаємодії з іншими людьми облаштовує світ «промовою і дією» як для себе, так і для майбутніх поколінь. Тож важливо діяти вільно, творчо й активно в публічному просторі, і лише тоді в нас розвивається здатність судження, актуалізується питання моральності, а саме це й може запобігти повторенню тоталітаризму в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адорно Т. Исследование авторитарной личности / пер. с нем. М. Попов, М. Кондратенко. М.: АСТ, 2012. 480 с.
- Арендт Х. Банальность зла. Эйхман в Иерусалиме / пер. с англ. С. Кастальский, Н. Рудницкая. М.: Европа, 2008. 424 с.
- Арендт Х. Истоки тоталитаризма / пер. с англ. Л. Седов. М.: ЦентрКом, 1996. 704 с.
- Жижек С. Возвышенный объект идеологии / пер. с англ. В. Софронов. М.: Художественный журнал, 1999. 234 с.
- Мальшев А. М. Концепция тоталитаризма в творчестве Ханны Арендт. *Научный журнал Института философии и права Российской Академии наук*. 2010. Вып. 10. С. 297–327.
- Пошпер К. Відкрите суспільство та його вороги / пер. з англ. О. Коваленко, О. Буценко. К.: Основа, 1994. 495 с.
- Хайек Ф. фон. Дорога к рабству / пер. с англ. М. Гнедовский. М.: АСТ, 2010. 320 с.
- Шмитт К. Понятие политического / пер. с нем. А. Ф. Филиппов. *Вопросы социологии*. 1992. № 1. С. 37–67.
- Bernstein R. Hannah Arendt and the Jewish Question. Massachusetts: MIT Press, 1996. 256 p.
- Stewart A. Theories of Power and Domination: The Politics of Empowerment in Late Modernity. California: SAGA, 2001. 270 p.

Пикало Андрій Олегович

аспірант, філософський факультет
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Свободи, 6, Харків, 61022
E-mail: andreypikalo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6515-1964>

Стаття надійшла до редакції: 30.10.2019

Схвалено до друку: 02.12.2019

ЭТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ТОТАЛИТАРИЗМЕ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ ХАННЫ АРЕНДТ

Пыкало Андрей Олегович

аспірант, філософський факультет
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
пл. Свободы, 6, Харьков, 61022
E-mail: andreypikalo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6515-1964>

В статье анализируется проблематика этических представлений тоталитаризма в философском наследии Ханны Арендт. Рассматриваются условия для формирования «тотального государства» и роль в этих процессах как общества в целом, так и отдельного индивида. Анализируются особенности тоталитарных трансформаций индивида и общества, а также взаимодействие последних с режимом на разных этапах функционирования «тотального государства». По мнению Ханны Арендт, тоталитаризм является системой массового террора, которая представляет собой явление, характерное именно для XX века. Тоталитаризм реализуется в условиях разрушения политического пространства и человеческого взаимодействия, являясь результатом отчуждения человека от политической жизни, то есть «атомизации» общества на фоне постепенного изменения базовых этических норм и устоявшихся представлений о морали вообще. Рассматривая проблему возникновения тоталитаризма, Арендт обращается к антропологической плоскости, где исследует путь, которым в публичную сферу входит насилие, а политика превращается в инструмент достижения определенных целей и обслуживания частного интереса. Также анализируется феномен «банальности зла», который кроется в основании так называемого

«добропорядочного общества». Такое общество легко становится оружием тоталитаризма вместе с «низовыми исполнителями приказов», как это демонстрирует пример Адольфа Эйхмана. Ханна Арендт считает, что действия таких исполнителей всегда должны оцениваться как действия именно человека, а не всего лишь инструмента для исполнения определенной функции, с которого таким образом снимается ответственность за содеянное. Ханной Арендт определяются различные сферы этического (а именно – сферы индивидуальной и общественной морали), где существует разделение на личную и политическую ответственность, а также исследуется проблематика предотвращения возможного повторения тоталитаризма. «Средства» для такого предотвращения, по мнению Ханны Арендт, находятся в этической плоскости. Это, во-первых, возможность самостоятельного суждения и критического мышления, которые создают личные принципы. И во-вторых – наличие публичной сферы, которая предусматривает возможность свободного действия в общем социальном пространстве, что актуализирует вопросы нравственности и обеспечивает формирование моральных принципов.

Ключевые слова: этика, тоталитаризм, банальность зла, Ханна Арендт.

Статья поступила в редакцию: 30.10.2019

Утверждена к печати: 02.12.2019

ETHICAL VIEWS OF TOTALITARIANISM IN HANNAH ARENDT'S POLITICAL PHILOSOPHY

Pykalo Andrii O.

PhD Student, Faculty of Philosophy

V. N. Karazin Kharkiv National University

6, Svobody sqr., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: andreypikalo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6515-1964>

ABSTRACT

The article analyzes the ethical studies of Hannah Arendt on the origin of totalitarianism. The author considers the conditions for the formation of a “total state” and the role in these processes of both society as a whole and an individual. Based on the works of Hannah Arendt, the author analyzes the features of the totalitarian transformations of the individual and society, as well as their interaction with the regime at different stages of the functioning of the “total state”. According to Hannah Arendt, totalitarianism is a system of mass terror, which is a phenomenon of the twentieth century. Totalitarianism is realized in the conditions of the destruction of political space and human interaction. It is the result of the alienation of a person from political life, that is, the “atomization” of society against the background of a deformation of basic ethical standards and established ideas about morality in general. Considering the problem of the emergence of totalitarianism, Arendt turns to the anthropological plane, where she explores the way in which violence enters the public sphere, and politics turns into an instrument for achieving certain goals and serving private interests. Hannah Arendt also analyzes the phenomenon of the “banality of evil,” which lies at the base of the so-called “respectable society”. Such a society easily becomes a weapon of totalitarianism along with “grassroots executors of orders”, as the example of Adolf Eichmann demonstrates. Hannah Arendt believes that the actions of such “executors of orders” should always be assessed as the actions of a person, and not just a “social tool”, from which responsibility for crimes is thus removed. Hannah Arendt identifies various areas of ethical (namely, areas of individual and public morality), where there is a division into personal and political responsibility, and also studies the problems of preventing a possible repetition of totalitarianism. The “means” for such prevention, according to Hannah Arendt, are on an ethical plane. This is, firstly, the possibility of independent judgment and critical thinking, which create personal principles. And secondly, the presence of a public sphere, which provides the possibility of free action in a common social space. This is what actualizes moral issues and ensures the formation of moral principles.

Keywords: ethics, totalitarianism, banality of evil, Hannah Arendt.

REFERENCES

- Adorno, T. (2012). *The Authoritarian Personality*. (M. Popov, Trans.). Moscow: AST. (Original work published 1950). (In Russian).
- Arendt, H. (1996). *The Origins of Totalitarianism*. (L. Sedova, Trans.). Moscow: CentrCom. (Original work published 1951). (In Russian).
- Arendt, H. (2008). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. (S. Kastalskii & N. Rudnytskaia, Trans.). Moscow: Europe. (Original work published 1963). (In Russian).
- Bernstein, R. (1996). *Hannah Arendt and the Jewish Question*. Massachusetts: MIT Press.
- Hayek, F. A. (2010). *The Road to Serfdom*. (M. Gnesdovskiy, Trans.). Moscow: AST. (Original work published 1944). (In Russian).
- Malyshev, A. M. (2010). The Concept of Totalitarianism in the Works of Hannah Arendt. *Scientific Journal of the Institute of Philosophy and Law of the Russian Academy of Sciences*, 10, 297–327. (In Russian).
- Popper, K. (1994). *The Open Society and its Enemies*. (O. Kovalenko & O. Butsenko, Trans.). Kyiv: Osnova. (Original work published 1945). (In Ukrainian).
- Schmitt, K. (1992). The Concept of the Political. (A. F. Filippov, Trans.). *Voprosy Sociologii – Sociological Issues*, 1, 37–67. (Original work published 1932). (In Russian).
- Stewart, A. (2001). *Theories of Power and Domination: The Politics of Empowerment in Late Modernity*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications Ltd.
- Žižek, S. (1999). *The Sublime Object of Ideology*. (V. Sofronov, Trans.). Moscow: Khudozhestvennyy zhurnal. (Original work published 1989). (In Russian).

Article arrived: 30.10.2019

Accepted: 02.12.2019